

СІМ'Я ТА ІНКЛЮЗІЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Прокоф'єва Людмила Олександрівна

викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-0153-1263

У статті розглядається підготовка фахівців-психологів для роботи в умовах інклюзивної освіти, важливість якої зростає в сучасній педагогічній системі України. Автор підкреслює гуманістичний характер професії психолога, яка сприяє розвитку соціальних і духовних цінностей, а також емпатійного сприйняття в процесі надання психологічної підтримки. Проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема Концепцію «Нової української школи», що забезпечує розвиток інклюзивного середовища. Огляд наукових праць вітчизняних (О. Краснова, А. Колупаєва) і зарубіжних дослідників (Дж. Л. Грінберг, Р. М. Херрман) висвітлює різні аспекти психологічного супроводу дітей з особливими потребами, але проблема підготовки психологів для роботи в інклюзивних класах залишається недостатньо дослідженою.

Зазначено необхідність розвитку теоретичних знань та практичних навичок у психологів для ефективного супроводу дітей з особливими потребами в інклюзивних умовах, а також роботи з родинами. Психологічна підтримка родини є ключовим елементом у соціалізації дитини, оскільки сприяє зменшенню стресу та створенню емоційно стабільного середовища вдома. Важливим є також адаптування навчальних методик до індивідуальних особливостей учнів, сприяючи розвитку їхніх соціальних та емоційних навичок.

Акцентовано увагу на важливості емоційної чутливості та співпереживання для психологів, оскільки такі якості допомагають дітям адаптуватися в інклюзивному середовищі. Особлива роль належить діяльності Центру психосоціальної та інклюзивно-ресурсної допомоги Ізмаїльського державного гуманітарного університету, який підтримує інклюзивні практики та сім'ї дітей з особливими освітніми потребами. Стаття підкреслює необхідність інтеграції психолого-педагогічних знань для забезпечення успішної соціалізації дітей в інклюзивних класах.

Ключові слова: сім'я, діти з особливими потребами, інклюзія, нейротиповість, інклюзивна освіта, соціальна адаптація, психологічна підтримка, інтеграція, психологічний супровід, особистісний потенціал дитини.

Prokofieva L. FAMILY AND INCLUSION: PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE HARMONIOUS DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article considers the training of psychologists to work in inclusive education, the importance of which is growing in the modern pedagogical system of Ukraine. The author emphasizes the humanistic nature of the profession of a psychologist, which contributes to the development of social and spiritual values, as well as empathetic perception in the process of providing psychological support. The regulatory framework is analyzed, in particular the Concept of the "New Ukrainian School", which ensures the development of an inclusive environment. A review of scientific works by domestic (O. Krasnov, A. Kolupaeva) and foreign researchers (J. L. Grinberg, R. M. Herrman) highlights various aspects of psychological support for children with special needs, but the problem of training psychologists to work in inclusive classes remains insufficiently studied. The need to develop theoretical knowledge and practical skills among psychologists for effective support for children with special needs in inclusive conditions, as well as work with families, is noted. Psychological support of the family is a key element in the socialization of the child, as it helps reduce stress and create an emotionally stable environment at home. It is also important to adapt teaching methods to the individual characteristics of students, contributing to the development of their social and emotional skills.

The article focuses on the importance of emotional sensitivity and empathy for psychologists, as these qualities help children adapt in an inclusive environment. A special role belongs to the activities of the Center for Psychosocial and Inclusive Resource Assistance of the Izmil State Humanitarian University, which supports inclusive practices and families of children with special educational needs. The article emphasizes the need to integrate psychological and pedagogical knowledge to ensure the successful socialization of children in inclusive classes.

Key words: family, children with special needs, inclusion, neurotypicality, inclusive education, social adaptation, psychological support, integration, psychological support, personal potential of the child.

Вступ. Професія психолога належить до гуманістичних спеціальностей, орієнтованих на розвиток духовних і соціальних цінностей людини. Вона базується на емпатійному сприйнятті та здатності до альтруїстичної діяльності, що сприяє формуванню глибоких міжособистісних зв'язків і соціальної солідарності.

Одним із ключових аспектів сучасного соціуму є розвиток інклюзивної освіти, що забезпечується законодавством України та підтримується Концепцією «Нової української школи». Цей підхід

передбачає персоналізовану освіту з урахуванням особливих потреб учнів, упровадження корекційно-розвивальних заходів та створення комфортного освітнього середовища. Інклюзивна освіта сприяє не лише рівноправному доступу до знань, а й соціальній інтеграції, формуванню толерантності та взаєморозуміння серед учнів [1].

Реалізація інклюзивного підходу потребує системних змін у соціокультурному середовищі, реформування педагогічної діяльності, застосування нових навчальних методик і зміни ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Це забезпечує створення доступного та рівноправного освітнього простору, де кожна дитина має можливість розвивати свій потенціал [2, с. 64].

Проблематика впровадження інклюзивного навчання є надзвичайно актуальною в сучасних наукових дослідженнях на рівні як вітчизняної, так і міжнародної науки. У зв'язку з розвитком інклюзивної освіти в Україні значна увага приділяється різним аспектам її реалізації, зокрема, педагогічному супроводу, соціальній адаптації та психологічній підтримці учнів з особливими освітніми потребами. Ці питання активно розробляються в наукових працях таких вітчизняних авторів, як О. Краснова, яка розглядає теоретичні та практичні основи впровадження інклюзивної освіти [3], А. Колупаєва, що акцентує увагу на розробці методичних підходів для роботи з дітьми з особливими потребами [4], а також В. Феоктистова, яка досліджує вплив інклюзивного навчання на розвиток соціальних та комунікативних навичок учнів [2]. Внесок цих учених є надзвичайно важливим для розуміння проблем та викликів, які виникають при адаптації традиційної шкільної освіти до специфічних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Зарубіжні дослідження також значною мірою сприяють розвитку цієї проблематики. Зокрема, дослідження Дж. Л. Грінберга, що звертається до аспектів психологічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями, підкреслює важливість індивідуалізованих підходів до роботи з дітьми в інклюзивних умовах. Зокрема, акцентується увага на психоемоційній підтримці, адаптації педагогічних методик і розвитку ефективної співпраці між педагогами та психологами, що забезпечує позитивні результати в інклюзивному навчанні [1].

Видатний американський психолог Р. М. Херрман досліджує аспекти психосоціального розвитку учнів з особливими освітніми потребами, наголошуючи на необхідності створення підтримувального й безпечного середовища в класах для дітей з інклюзією. Зокрема, він указує на важливість розвитку когнітивних і соціальних навичок у таких дітей через інклюзивні методи навчання, які враховують специфіку кожного учня [5, с. 171].

Невід'ємною частиною успішної інклюзії є психологічна підтримка родин дітей з особливими освітніми потребами. У цьому контексті дослідження Н. Бенджаміна підкреслюють важливість залучення батьків до навчального процесу та надання їм психологічної підтримки, оскільки це сприяє ефективній інтеграції дітей у загальний освітній простір [3]. Зі свого боку, Дж. С. Тейлор указує на роль психологічного супроводу родин, що допомагає зменшити стресові фактори для батьків і покращує адаптацію дітей до інклюзивного середовища [6].

Зарубіжні дослідження також акцентують увагу на необхідності підготовки фахівців психологів, здатних працювати в інклюзивних класах. Важливим аспектом є як теоретична, так і практична підготовка, що містить роботу з різноманітними навчальними потребами дітей з особливими освітніми потребами. Дослідження С. К. Мартінс указують на необхідність розвитку у фахівців психології практичних навичок, які дають змогу ефективно підтримувати дітей в умовах інклюзії, а також на забезпечення кваліфікованої психологічної допомоги як для учнів, так і для їхніх родин [5, с. 132].

Незважаючи на значну кількість досліджень [2; 4; 6; 7 та ін.], більшість з них зосереджується на підготовці асистентів учителів для педагогічного супроводу учнів в інклюзивних класах, тоді як проблема підготовки фахівців-психологів для ефективного психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами залишається недостатньо вивченою. Це питання є важливим, оскільки психологічна підтримка відіграє ключову роль у соціалізації та адаптації таких дітей. Психологи, які працюють в інклюзивних умовах, повинні володіти глибокими теоретичними знаннями в галузі психології, розуміти специфіку розвитку дітей з особливими потребами та вміти застосовувати корекційні методики. Подальші дослідження мають на меті вдосконалення підготовки психологів та розробку ефективних методик роботи з дітьми в умовах інклюзивного навчання.

Метою статті є аналіз підготовки психологів до роботи в інклюзивній освіті та визначення умов для ефективного супроводу дітей з особливими потребами та їхніх сімей.

Методами дослідження є аналіз і синтез наукових джерел з питань підготовки фахівців-психологів для роботи в умовах інклюзивної освіти, а також нормативно-правової бази та концептуальних підходів до розвитку інклюзивного освітнього середовища. Застосовано теоретичне узагальнення для визначення ролі емпатійного сприйняття в діяльності психолога й соціально-психологічних аспектів адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Результати. Інклюзивна освіта спрямована на створення освітнього середовища, яке відповідає потребам, можливостям та інтересам кожної дитини з урахуванням її індивідуальних психофізичних особливостей. Вона передбачає не лише фізичну присутність дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах, а і їх повну інтеграцію в навчальний процес. Інклюзивне навчання є гнучкою та індивідуалізованою системою, яка забезпечує рівні можливості для всіх дітей, незалежно від фізичних або психічних характеристик, сприяючи їхньому соціальному розвитку та інтеграції в суспільство.

О. Балахонова [2] наголошує, що для успішної реалізації інклюзії необхідно створювати відповідні умови, які передбачають адаптовані навчальні середовища, спеціальні методики, допоміжні технології, а також психологічну підтримку, що відповідає індивідуальним потребам дитини. Психологи та соціальні працівники відіграють важливу роль у забезпеченні інклюзивного середовища, допомагаючи дітям адаптуватися до навчального процесу та розвивати соціальні навички.

Інклюзивна освіта вимагає від педагогів володіння інноваційними методами навчання, здатності адаптувати їх до потреб різних учнів, а також використання адаптивних стратегій, які дають змогу кожній дитині досягати успіху відповідно до її рівня розвитку. Це сприяє формуванню толерантності, взаєморозуміння та підтримки серед учнів, а також їхній повноцінній соціалізації.

У контексті розвитку гуманістичних відносин у дитячих колективах вагоме значення має дослідження В. Абраменкової, яка виокремлює два основні типи співпереживання в дитячих колективах: співчуття, що виникає в ситуаціях труднощів або страждань іншої особи, та співрадість, що відображає емоційний відгук на позитивні події. Оскільки в межах підготовки майбутніх психологів до роботи в інклюзивній освіті важливе місце посідає розвиток емоційної чутливості, здатності до співпереживання та співрадість, ці аспекти мають особливу актуальність для формування психологічної готовності студентів до роботи з дітьми з особливими потребами [4, с. 211].

На нашу думку, соціально-психологічний супровід є ключовим компонентом професійної підготовки майбутніх психологів, які працюють в інклюзивних навчальних закладах. Він передбачає не лише наявність професійних знань та навичок, а й емоційну готовність до взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Успіх інтеграції таких дітей у соціум значно залежить від здатності психолога створити сприятливу атмосферу для розвитку їхніх соціальних та емоційних навичок.

Соціально-психологічний супровід спрямований на надання психологічної підтримки, розвиток особистісного потенціалу дитини та запобігання її соціальному відчуженню. Він передбачає допомогу в складних життєвих ситуаціях і сприяє формуванню нового смислу в процесі інклюзивної взаємодії, що дає змогу дитині з особливими потребами повноцінно реалізувати свій потенціал у соціумі.

Спілкування як форма соціальної взаємодії відіграє вирішальну роль у психічному та соціальному розвитку дитини. Воно сприяє формуванню особистісних смислів, мотивів і цінностей, допомагає адаптуватися до соціальних норм і змінювати поведінкові патерни, забезпечуючи повноцінну інтеграцію в суспільство.

Вітчизняні вчені [2–4; 7 та ін.] вважають, що соціально-психологічний супровід в інклюзивних класах спрямований на створення комфортного та особистісно-розвивального середовища для всіх учасників освітнього процесу. Таке середовище має базуватися на принципах толерантності й довіри, що сприяє взаєморозумінню, прийняттю та готовності до взаємодії.

Основною метою соціально-психологічного супроводу є забезпечення оптимальної адаптації дитини з інвалідністю до освітнього середовища та формування толерантних міжособистісних відносин. У цьому контексті толерантність передбачає прийняття індивідуальних особливостей і розвиток емпатії та співчуття.

Індивідуальний соціально-психологічний супровід дітей з інвалідністю містить діагностичні, консультативні та корекційні заходи, спрямовані на їхній цілісний розвиток. У цьому процесі психолог виконує функцію посередника між дитиною та соціальним середовищем, сприяючи активізації її сильних сторін і гармонізації внутрішнього світу із соціальним оточенням.

Важливим завданням психолога є запобігання соціальній ізоляції дитини, зумовленій негативними емоційними реакціями однолітків, як-от насмішки або презирство. Із цією метою він формує толерантне середовище, яке передбачає розвиток педагогічної толерантності – здатності педагога приймати індивідуальні особливості дитини, поважати її внутрішній світ та особливості поведінки.

Соціально-психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами спрямований на створення умов для їх гармонійного розвитку та інтеграції в суспільство. Він передбачає кілька ключових напрямів: розвиток пізнавальних здібностей, емоційного інтелекту, вольових якостей і соціальних навичок, що сприяє формуванню позитивної самооцінки та впевненості [3, с. 83].

Допомога в адаптації до соціального середовища, встановлення позитивних стосунків з однолітками й розвиток комунікаційних навичок допомагає уникнути ізоляції та створити толерантне середовище в колективі.

Психологічна підтримка передбачає подолання комунікаційних бар'єрів, розвиток співпраці, вирішення конфліктів і формування емоційно комфортного середовища, що допомагає дитині відчувати себе безпечно та розвивати позитивні емоційні зв'язки.

Також важливо стимулювати внутрішню мотивацію до саморозвитку та соціальної інтеграції, а також підтримувати у виявленні інтересів і подоланні труднощів [1, с. 1027].

Загалом, соціально-психологічний супровід забезпечує всебічну підтримку для гармонійного розвитку дитини та успішної інтеграції в суспільство.

Соціально-психологічна адаптація дитини з інвалідністю передбачає формування таких соціальних якостей, як здатність до ефективного спілкування та взаємодії, що відповідають соціальним вимогам. За теорією соціальної адаптації А. А. Реана, цей процес містить як внутрішні, так і зовнішні критерії: внутрішній критерій визначається психоемоційною стабільністю, задоволеністю та відсутністю стресу, тоді як зовнішній характеризує відповідність поведінки особистості соціальним нормам.

Отже, соціально-психологічний супровід є важливим компонентом інтеграції дитини з інвалідністю в освітнє середовище, сприяючи розвитку її соціальних та емоційних здібностей. Крім того, соціально-психологічний супровід охоплює роботу із сім'єю дитини, що є необхідною умовою для забезпечення комплексної підтримки й створення сприятливих умов для розвитку дитини як у соціумі, так і в сімейному середовищі.

Сім'я є основною і найбільш значущою соціальною інституцією, яка сприяє розвитку та соціалізації дитини, особливо коли йдеться про дітей з особливими потребами. Як зазначає Е. Еріксон, сім'я є не тільки першою соціальною одиницею, а й найбільш впливовим фактором, який формує особистісний розвиток дитини. Вона не лише виконує функції догляду та виховання, а й забезпечує емоційну підтримку та стабільність, що необхідні для належного розвитку дитини з інвалідністю [2, с. 70].

Однією з головних цілей допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, є створення умов для максимального розвитку її потенціалу та інтеграції в суспільство. Згідно з теорією А. Маслоу, потреби вищого рівня, як-от самореалізація, можуть бути задоволені лише тоді, коли базові потреби, зокрема в емоційній підтримці та стабільності, будуть задоволені. Ураховуючи це, важливо підтримувати родину не тільки на рівні догляду та лікування, а й через створення емоційно комфортного середовища для гармонійного розвитку дитини.

Т. Ілляшенко [7] зазначає, що проблеми, з якими стикаються батьки дітей з інвалідністю, є різноманітними й можуть містити як практичні, так і психологічні аспекти. Л. Виготський підкреслював важливість соціального контексту в розвитку дитини, зокрема сімейного, для забезпечення ефективної соціалізації. Батьки часто стикаються з труднощами в процесі прийняття нової ролі батьків дитини з інвалідністю. Це може призвести до кризи ідентичності та емоційних труднощів, пов'язаних із тим, як адаптуватися до нових умов. Як зазначають Н. Мітіна та В. Ляшенко, у багатьох батьків виникає відчуття провини, коли вони не можуть забезпечити дитині таке ж виховання, як іншим дітям, що може призвести до психоемоційного виснаження.

Сучасні дослідження психологів, зокрема К. Емберлі та Дж. Сміта, підтверджують, що підтримка сім'ї є ключовим елементом для успішної соціалізації дитини з особливими потребами. Вони наголошують на важливості психоемоційної підтримки та інструментів для адаптації в умовах особливих потреб дитини [1].

Народження дитини з інвалідністю супроводжується стресом для батьків та родини, що, за словами Дж. Боулбі, може вплинути на емоційну прив'язаність дитини, особливо в разі хронічного стресу матері. Це позначається на емоційному розвитку дитини, оскільки прив'язаність базується на емоційній взаємодії та підтримці.

Також важливим складником є робота з батьками. Б. Теплов зазначає, що психологічна підтримка родини передбачає не лише розв'язання конфліктів, а й корекційні програми для подолання емоційної напруги та кризових станів, що виникають через хронічний стрес.

Сучасні дослідження [2; 3; 6; 7 та ін.] в галузі психології підкреслюють важливість інтеграційних стратегій для дітей з інвалідністю. Дослідження Дж. Грінберга та С. Ченга підтверджують необхідність гнучкої підтримки сімей, акцентуючи на психологічній та емоційній підтримці для розвитку дитини та її батьків. Роботи М. Лонгі вказують на значущість розробки методик для психологічної реабілітації батьків у стресових умовах виховання дитини з інвалідністю.

Психологічна підтримка родини є важливою частиною комплексного супроводу дітей з особливими потребами. Підтримка батьків у процесі адаптації до нових обставин є ключовою для успішної соціалізації та розвитку дитини.

Висновки. Ізмаїльський державний гуманітарний університет здійснює підготовку фахівців за спеціальністю 053 «Психологія» в межах освітніх програм «Психологія» та «Психологія: клінічна психологія». Це забезпечує комплексний підхід до формування професійної, особистісної готовності та емоційної стійкості майбутніх психологів, що працюватимуть у сфері інклюзивної освіти

та в реабілітаційних центрах. Важливим аспектом є також інтеграція психолого-педагогічних знань із практичними навичками для ефективної підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

На базі університету функціонує Центр психосоціальної та інклюзивно-ресурсної допомоги, який сприяє розвитку інклюзивних практик, надаючи необхідну підтримку не лише дітям, а і їхнім родинам. Це є важливим складником у контексті комплексного підходу до виконання завдань інклюзії та реабілітації.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, зосереджуються на поглибленому вивченні професійної та особистісної готовності психологів до розробки ефективних корекційних заходів, орієнтованих на групову взаємодію з батьками дітей з ООП. Такі дослідження мають на меті вдосконалити методики психологічної підтримки родин дітей з особливими потребами, а також підвищити рівень психологічної готовності фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Література:

1. Zhasulan, K., Akbota, A., Aziya, Z., Kazhimukhanovich, K. N., Salikbayevna, Z. M., & Aigul, S. (2022). *Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education*. Cypriot Journal of Educational Science, 17(4), 1024–1031.
2. Балахонова О. В. Проблеми інклюзивної освіти в Україні. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи : монографія. Вінниця, 2016. С. 62–74.
3. Гуріна З. В. Психологічний супровід адаптації дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 81–84.
4. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : САММІТ-книга, 2008. 270 с.
5. Ставицький О. О. Психологія гандикапізму : монографія. Рівне : Принт Хаус. 2011. 342 с.
6. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
7. Ілляшенко Т. Д. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. *Психолог*. 2009. № 10. С. 104–108 с.

References:

1. Zhasulan, K., Akbota, A., Aziya, Z., Kazhimukhanovich, K. N., Salikbayevna, Z. M., & Aigul, S. (2022). *Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education*. Cypriot Journal of Educational Science, 17(4), 1024–1031.
2. Balahonova, O. V. (2016). Problemi inklyuzivnoyi osviti v Ukraini. Inklyuzivna osvita: dosvid i perspektivi: monografiya [Problems of inclusive education in Ukraine]. Vinnitsya, 62–74 [in Ukrainian].
3. Gurina, Z. V. (2015). Psihologichnij suprovod adaptatsiyi ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami u zagalnoosvitnij shkoli [Psychological support for the adaptation of children with special educational needs in a comprehensive school]. *Visnik Chernigivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu. Seriya: Psihologichni nauki*, Vip. 128, 81–84 [in Ukrainian].
4. Kolupayeva, A. A. (2008). Inklyuzivna osvita: realiyyi ta perspektivi [Inclusive education: realities and prospects]. Monografiya. K. : SAMMIT-kniga, 270 [in Ukrainian].
5. Stavickij, O. O. (2011). Psihologiya gandikapizmu [Psychology of Handicapism]. Monografiya. Rivne : Print Haus, 342 [in Ukrainian].
6. Gavrilov, O. V. (2009). Osoblivi diti v zakladi ta socialnomu seredovishi: navch. posibnik [Special children in the institution and social environment: educational manual.]. Kam'yanec-Podilskij: Aksioma, 308 [in Ukrainian].
7. Ilyashenko, T. D. (2009). Integraciya ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami u zagalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Integration of children with special educational needs in a general education institution]. *Psiholog*, 10, 104–108 [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25